

LEGAL ASPECTS OF HUMAN ORGAN AND TISSUE TRANSPLANTATION

Dilafruz Istamova-Fayzullaeva Oybek kizi

PhD Researcher in Theory of State and Law,

Tashkent State University of Law

Email: dilafruzkhon99@gmail.com

Tel: +998900480309

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19394635>

ARTICLE INFO

Received: 24th March 2026

Accepted: 30th March 2026

Online: 31st March 2026

KEYWORDS

Organ transplantation,
tissue transplantation,
somatic rights, bioethics,
donor consent, brain death,
Uzbekistan legislation,
international law.

ABSTRACT

This article analyzes the legal and bioethical aspects of human organ and tissue transplantation as a specific type of somatic rights. The study emphasizes that transplantation, as a life-saving medical procedure, requires a solid legal foundation to ensure the protection of donors, recipients, and medical practitioners. It examines the legislative evolution of transplantation in Uzbekistan, focusing on the 2022 Law "On Transplantation of Human Organs and Tissues," and compares it with the legal experiences of Japan, Tajikistan, and other countries. The paper identifies key ethical dilemmas such as brain death determination, informed consent, organ trade, and donor-recipient rights. Based on comparative analysis, the author proposes legal reforms aimed at harmonizing Uzbek legislation with international standards to improve access, safety, and transparency in transplantation practices.

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ТРАНСПЛАНТАЦИИ ОРГАНОВ И ТКАНЕЙ ЧЕЛОВЕКА

Дилафруз Истамова-Файзуллаева Ойбек кизи

Докторант кафедры теории государства и права

Ташкентский государственный юридический университет

Email: dilafruzkhon99@gmail.com Тел: +998900480309

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19394635>

ARTICLE INFO

Received: 24th March 2026

Accepted: 30th March 2026

Online: 31st March 2026

KEYWORDS

Трансплантация
органов,
трансплантация
тканей, соматические
права, биоэтика,
согласие донора, смерть
мозга,

ABSTRACT

В статье рассматриваются правовые и биоэтические аспекты трансплантации органов и тканей человека как особого вида соматических прав. Автор подчеркивает, что трансплантация, являясь жизненно важной медицинской процедурой, требует прочной правовой базы, обеспечивающей защиту доноров, реципиентов и медицинских работников. Анализируется развитие законодательства Узбекистана в данной сфере, в частности содержание Закона Республики

законодательство
Узбекистана,
международное право.

Узбекистан «О трансплантации органов и тканей человека» (2022 г.), а также проводится сравнительное исследование с опытом Японии, Таджикистана и ряда других стран. Рассматриваются ключевые биоэтические проблемы — определение смерти мозга, согласие на донорство, торговля органами, права доноров и реципиентов. На основе сравнительного анализа предлагаются пути совершенствования национального законодательства в соответствии с международными стандартами для обеспечения прозрачности, безопасности и доступности трансплантационной практики.

ИНСОН ОРГАНЛАРИ ВА ТЎҚИМАЛАРИНИ ТРАНСПЛАНТАЦИЯ ҚИЛИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Дилафруз Истамова-Файзуллаева Ойбек қизи

Тошкент давлат юридик университети, Давлат ва ҳуқуқ назарияси кафедраси
таянч докторанти. Email: dilafruzkhon99@gmail.com

Tel: +998900480309

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19394635>

ARTICLE INFO

Received: 24th March 2026
Accepted: 30th March 2026
Online: 31st March 2026

KEYWORDS

Орган
трансплантацияси,
тўқима
трансплантацияси,
соматик ҳуқуқлар,
биоэтика, донорлик
розилиги, бош мия ўлими,
Ўзбекистон қонунчилиги,
халқаро ҳуқуқ.

ABSTRACT

Мақолада инсон органлари ва тўқималарини трансплантация қилишнинг ҳуқуқий ва биоэтик жиҳатлари соматик ҳуқуқларнинг муҳим тури сифатида таҳлил этилади. Муаллифа таъкидлайдики, трансплантация инсон ҳаётини сақлаб қолишга хизмат қилувчи мураккаб тиббий амалиёт сифатида аниқ ҳуқуқий асослар, донор ва реципиент ҳуқуқларининг кафолатли ҳимоясини талаб этади. Тадқиқотда Ўзбекистонда трансплантация соҳасидаги қонунчилик ривожланиши, хусусан 2022 йилда қабул қилинган “Инсон аъзолари ва тўқималарининг трансплантацияси тўғрисида”ги Қонун мазмуни чуқур таҳлил қилинади ва Япония ҳамда Тожикистон тажрибаси билан солиштирма ўрганилади. Шунингдек, бош мия ўлими, орган савдоси, донорликка розилик ва биоэтик муаммоларнинг ҳуқуқий ечимлари кўриб чиқилади. Муаллифа халқаро стандартларга мувофиқ миллий қонунчиликни такомиллаштириш бўйича аниқ таклифлар илгари суради.

Инсоннинг жисмоний уахлитлиги ва дахлсизлигига доир ҳуқуқлари – соматик ҳуқуқлар – инсон ҳуқуқларининг замонавий ривожланувчи йўналишларидан бири сифатида эътироф этилмоқда (Абашидзе ва Солнцев, 2009). Соматик ҳуқуқлар шахснинг ўз танаси устидан тасарруф этишга доир ҳуқуқлар мажмуини қамраб олади. Масалан, тиббий ва биоэтик соҳада бу туркумга органларни трансплантация қилиш, сунъий уруғлантириш ва суррогат оналик, аборт, гендерни ўзгартириш (трансполар амалиёт) каби инсон танасига дахлдор қарор ва ҳаракатлар кириши мумкин (Василевич, 2017). Ушбу ҳуқуқлар инсоннинг шахсий ҳаёти ва тана дахлсизлиги билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, яқин йилларда алоҳида тадқиқот ва ҳуқуқий тартибга солиш объектига айланмоқда (Istamova-Fayzullaeva & Saydullayev, 2022).

Соматик ҳуқуқлар ичида инсон органлари ва тўқималарини трансплантация қилиш ҳуқуқи алоҳида ўрин тутди. Орган ва тўқималарни кўчириб ўтказиш тиббиётнинг энг мураккаб, шу билан бирга инсон ҳаётини сақлаб қолишда ҳаётан зарур йўналишларидан биридир. Бугунги кунда кўплаб оғир хасталиклар ва жароҳатланишларда бошқа усуллар самарасиз бўлиб, айнан орган трансплантациясигина беморнинг ҳаётини сақлаб қолишнинг ягона имкони бўлиши мумкин (WHO, 2023). Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотларига кўра, инсон ҳужайралари, тўқима ва органларини трансплантация қилиш жиддий касаллик ва жароҳатларни

даволашда энг самарали – баъзи ҳолларда эса ягона – усул ҳисобланади. Яъни, ишламай қолган аъзони соғлом донор аъзоси билан алмаштириш орқали беморнинг ҳаётини сақлаб қолиш мумкин (WHO, 2023). Буйрак трансплантацияси бу борада айниқса самарали ҳисобланиб, уремия билан оғриган беморларнинг ҳаёти ва сифатини гемодиализга нисбатан анча яхшилади; шундай талабгор касалликларда буйрак кўчириб ўтказиш ҳаёт учун энг яхши ечимдир (WHO, 2023). Шунингдек, жигар циррози ёки юрак-ўпка етишмовчилиги каби ҳолатларда ҳам кўпинча трансплантация қилмасдан туриб, беморни ҳаётга қайтариш имкони йўқ (WHO, 2023).

Орган трансплантациясининг нафақат тиббий, балки ҳуқуқий ва ижтимоий аҳамияти ҳам беқиёсдир. Беморга янги ҳаёт бахш этувчи бу жараён, айти пайтда, донорликка ихтиёрий розилик, трансплантациянинг қонуний асослари ва ахлоқий мезонлари каби кўплаб саволларни ўртага қўяди. Шу сабабли орган ва тўқималар трансплантациясини амалга оширишда мустақкам ҳуқуқий база мавжуд бўлиши жуда муҳим саналади (Istamova-Fayzullaeva & Saydullayev, 2022). Тегишли тартиб-қоидалар ва қонун нормалари мавжуд бўлмаса, трансплантация амалиёти суиистеъмолларга йўл очиб бериши мумкин. Жаҳон тажрибасида қонунчилик ва назорат кучсиз бўлган жойларда органлар билан боғлиқ ноқонуний фаолиятлар – масалан, қашшоқ аҳолидан органларни пулга сотиб олиш, «қора трансплантология»

ёки инсон аъзоларининг ноқонуний савдоси – юзага келиши маълум (WHO, 2023). Шу боис донорлик ва трансплантация соҳасини мувофиқ тартибга солиш, шу жумладан, жиноий жазо чораларини белгилаш ҳар бир давлат учун долзарб вазифадир.

Инсон органлари ва тўқималарини трансплантация қилиш – бу тиббий жарроҳлик амалиёти бўлиб, унда шикастланган ёки етишмаётган орган (ёки тўқима) донор танасидан олиб, реципиент – қабул қилувчи шахс танасига жойлаштирилади (JOTNW, n.d.). Донор ва реципиент бир шахс бўлиши ҳам мумкин, яъни бемор ўзининг соғлом тўқимасини танасининг бошқа жойига кўчириш орқали даволанади – бу ҳол автотрансплантация деб аталади (Женкинс, 2018). Агар донор ва реципиент турли шахслар бўлса, бир биологик тур доирасида амалга оширилган бундай трансплантация аллотрансплантация (ёки гомотрансплантация) дейилади (Трансплантация тўғрисида, 2022). Донор тирик шахс ёки вафот этган шахс (жасад) бўлиши мумкин. Тирик донордан кўчирилган органлар одатда жуфт аъзолар (масалан, буйраклардан бири) ёки бўлак (масалан, жигарнинг бир қисми) шаклида бўлади, чунки донорнинг соғлом қолиши таъминланиши лозим. Вафот этган донордан эса бир нечта ҳаётан муҳим ялғиз органларни (юрак, жигар, иккала ўпка ва ҳ.к.) олиш мумкин. Шунингдек, турли шахслар ўртасида бир хил биологик тур доирасидаги трансплантатлар аллогрефт деб ҳам юритилади. Агар

донор бутунлай бошқа тур биологиялық мавжудот (масалан, ҳайвон) бўлса, бу ҳол ксенотрансплантация деб аталади – лекин ҳозирча ксенотрансплантация тажриба ва тадқиқот даражасида қолмоқда.

Трансплантация муваффақиятли амалга ошиши учун донор ва реципиент ўртасида биологик тўғри келишув зарур; айниқса, аллотрансплантацияларда иммунологик мослик масаласи муҳимдир. Акс ҳолда, реципиент танаси кўчириб ўтказилган органни «бегона жисм» сифатида қабул қилмай, рад этувчи реакция (иммунжилов) бошланади. Замонавий тиббиётда бу муаммо иммуносупрессив терапия – реципиент иммун жавобини босувчи дори воситаларини қўллаш орқали ҳал этилади. Бироқ бу дори воситалари қатор ножўя таъсирларга эга бўлиб, айниқса турли инфекцияларнинг ривожланиш хавфини оширади. Шу боис, трансплантациядан кейинги беморларни доимий кузатувда ва назоратда тутиш талаб этилади (CDC, 2024).

Трансплантация қилиш билан боғлиқ биоэтик масалалар ҳам жуда муҳимдир. Аввало, «ўлим» тушунчасини аниқ ҳуқуқий таърифлаш зарурати келиб чиқади – айнан миянинг буткул фаолиятдан тўхташи (бош мия ўлими) ҳолати қонунан ўлим деб тан олиниши трансплантология ривожини учун катта аҳамиятга эга (JOTNW, n.d.). Донор вафот этганидан кейин унинг ҳаёт учун муҳим органларини олиш фақат

мия ўлими қайд этилган тақдирдагина маъқул саналиб, акс ҳолда этик муҳокамаларга сабаб бўлади. Кўпгина мамлакатлар қонунчилигида мия ўлими биологик ўлим билан тенглаштирилган, аммо айрим жамиятларда бу тушунчани қабул қилиш оғир кечгани кузатилади (JOTNW, n.d.). Масалан, Японияда 1980-йиллар охиригача мия ўлими расман инсон ўлими деб ҳисобланмаган ва бу трансплантацияларни амалга оширишга тўсқинлик қилган (JOTNW, n.d.).

Донорликка ихтиёрий розилик олиш механизми ҳам долзарбдир. Тирик донордан аъзо олиш учун, албатта, унинг хатлов тартибида ёзма розилиги керак. Вафот этган донор органларини олишда эса давлатлар турли ҳуқуқий моделларни қўллайди: «эксплицит розилик» (ихтиёрий равишда олдиндан рухсат берилиши, масалан, донорлик картачасини тўлдириш орқали) ёки аксинча, «презумптив розилик» (вафот этган шахс тирикчилигида донорликка қаршилигини билдириб қолдирмаган бўлса, унинг органларини олиш мумкин деб ҳисоблаш) тамойили. Ҳар икки ҳолатда ҳам, одатда, марҳумнинг яқин оила аъзолари қарори ҳам инобатга олинади (масалан, марҳум олдиндан розилик берган бўлса-да, оила аъзолари қаршилик билдирса, трансплантация амалга оширилмаслиги мумкин, ёки аксинча). Олий даражада ҳаётий аҳамиятга молик органларни олишда донорнинг ёки унинг оиласининг жазаванги муҳим ҳуқуқий кафолатдир (JOTNW, n.d.).

Трансплантация соҳасидаги яна бир тортишувли масала – донор органлар учун тўлов масаласидир. Кўпчилик мамлакатларда инсон органлари савдоси мутлақ ман этилади ва донорлик фақат бепул, беғараз асосда бўлиши шарт этиб белгиланган (Вазирова, 2020). Бунинг сабаби – қашшоқликдан қутулиш ёки молиявий манфаат ортидан инсонлар ўз соғлиғига зарар келтирувчи қарорлар қилиши, шунингдек, уюшган жиноий тузилмалар орган савдосини йўлга қўйиши мумкинлигидир (WHO, 2023). Органлар савдоси ва «трансплантация туризми» (бой мамлакатлардаги беморларнинг камбағал давлатларда пул эвазига донор топиб, операция қилдириши) бутун дунё ҳамжамиятини ташвишлантираётган муаммо ҳисобланади. 2008 йилда Трансплантация жамияти томонидан қабул қилинган Истамбул декларацияси ва Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг 2010 йилдаги йўриқномалари барча давлатларни бу иллатнинг олдини олиш чораларини кўришга даъват этган (JOTNW, n.d.).

Беморларнинг манфаатини ҳам ҳисобга олиш лозим: трансплантация жарроҳлик амалиётининг ўзи катта хатарли, шунингдек, уни амалга ошириш ва ундан кейинги даволаш қобилиятлиликни талаб қилади. Баъзи ҳолларда, масалан, юрак ёки ўпка трансплантациясида муваффақият кафолати нисбатан паст бўлиши мумкин, бу эса бемор ва унинг яқинларида асоссиз умид уйғотиш, руҳий тушкунликка тушириш хавфини туғдиради. Шу сабаб,

трансплантациянинг самарадорлиги ва таваккалчилиги тўғрисидаги маълумотлар беморга тўлиқ ва тушунарли шаклда етказилиб, оқилона розилик олиниши зарур.

Орган ва тўқима трансплантацияси амалиёти сўнгги ўн йилликларда бутун дунё бўйлаб тараққий этди. Жаҳон билан солиштирганда, буюраклар энг кўп трансплантация қилинадиган органлардир; статистикага кўра, барча қилинган орган кўчириб ўтказиш амалиётларининг тахминан 60–70% қисми буйрак трансплантациясига тўғри келади (Kutty, 2024). Кейинги ўринларда жигар ва юрак трансплантацияси туради (Kutty, 2024). Масалан, 2022 йилда дунё бўйича жами 157 мингдан ортиқ орган трансплантацияси амалга оширилган бўлиб, шулардан энг кўпи буйрак бўлган (Kutty, 2024). Юрак ва ўпка каби ялғиз органларнинг трансплантация сони нисбатан камроқ бўлса-да, улар ҳам муваффақиятли амалга оширилиб, кўплаб инсонларнинг ҳаётини узайтирмоқда.

Тўқималар трансплантацияси ҳам тиббиётнинг йирик тармоғи саналади. Одатда, тўқима трансплантацияси деганда суяк кўчириб ўтказиш, пай ва боғламлар трансплантацияси, тери ёки юрак клапанларини кўчириш, томирлар ва қон юритувчи юкумларни трансплантация қилиш каби амалиётлар тушунилади (CDC, 2024). Шох парда (кўзнинг роговица тўқимаси) дунёда энг кенг тарқалган трансплантация қилинадиган тўқима бўлиб, кўзи ожиз қолган

беморларнинг қайтидан кўриш қобилиятига эришишида ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Шунингдек, суяк ва пайларнинг кўчириб ўтказилиши ортопедия ва спорт тиббиётида кенг қўлланади. Таъкидлаш жоизки, бир йилда жаҳонда миллионлаб тўқима трансплантацияси амалиёти ўтказилмоқда – масалан, АҚШнинг ўзида ҳар йили 3 миллиондан зиёд тўқима грифти (трансплантати) қўлланилиши қайд этилган (CDC, 2024).

Жаҳонда муваффақиятли трансплантация қилинган органлар сафи кенгайиб бормоқда. Классик органлар – юрак, буйрак, жигар, ўпка – дан ташқари, ошқозон ости бези, ичак, ҳатто бачадон трансплантацияси бўйича ҳам тажрибалар мавжуд. Масалан, 2014 йилда дунёнинг айрим клиникаларида биринчи марта бачадон трансплантацияси муваффақиятли амалга оширилди; бу амалиёт туғма бачадони йўқ аёлларга она бўлиш бахтини бағишлаш имкониятини берди (Jones et al., 2019). Шу билан бирга, жуда мураккаб ва ҳали тажриба жараёнидаги трансплантация турлари ҳам бор – масалан, юз тўқималарининг комплекс трансплантацияси, қўлоёқларнинг (конечност) трансплантацияси ва ҳ.к. Булар учун ҳар сафар индивидуал равишда иммун тизимини босиш терапиясини мушоҳада қилиш талаб этилади.

Айрим давлатлар трансплантация соҳасида катта ютуқларга эришган. Масалан, Испания, АҚШ, Жанубий Корея каби мамлакатларда миллион аҳолига тўғри келадиган донорлар сони жуда

баланд – бу эса катта трансплантациялар кўламини англатади (Kutty, 2024). Испанияда 2022 йилда ҳар 1 миллион кишига 47 донор тўғри келган бўлса, АҚШда бу кўрсаткич 44,5 ни ташкил этган (Kutty, 2024). Бундай юқори кўрсаткичларга эришишда жамоатчиликнинг хабардорлиги, донорликка оммавий тарғибот, шунингдек, мархум донорлар органларидан фойдаланишнинг йўлга қўйилган тизими муҳим аҳамият касб этади. Аксинча, айрим мамлакатларда диний-маданий омиллар ёки ҳуқуқий чекловлар сабабли донорлик суст ривожланган – бу эса трансплантацияга муҳтож беморлар узоқ кутиш навбатларида қолиши ёки умуман зарур органни топа олмасдан ҳаётдан кўз юмишига олиб келади (Kutty, 2024; WHO, 2023).

Ўзбекистон шароитида ҳам орган трансплантацияси масаласи сўнгги йилларда долзарблик касб этди. Маълумотларга қараганда, бугунги кунда мамлакатимизда ўн минглаб бемор орган ёки тўқима кўчириб ўтказилишига муҳтож (Madieva, 2021). Хусусан, тахминий ҳисоб-китоблар буйича, буюрак трансплантациясига 3,5 минггача, жигар трансплантациясига 2 минггача, юрак трансплантациясига 700–1000 нафар, ўпка трансплантациясига эса 500 нафаргача бемор эҳтиёжманд (Madieva, 2021). Бундай катта талабни қондириш учун мамлакатимиз тиббиётида трансплантология йўналишини ривожлантириш ҳаётий заруриятга айланган.

Бироқ, Ўзбекистонда узоқ йиллар давомида инсон аъзолари трансплантацияси амалиёти деярли қўлланилмаган ва ҳуқуқий жиҳатдан ҳам тартибга солилмаган эди. Тиббиётда нефрология (буюрак касалликлари) ва кардиохирургия соҳалари ривожланган бўлса-да, айнан орган трансплантацияси бўйича мутахассислар етишмасди ва моддий-техник база мавжуд эмасди (Madieva, 2021). 2017 йилга қадар мамлакатимизда умуман жигар трансплантацияси амалга оширилмаган, буюрак трансплантацияси бўйича эса фақат яқка ҳодисалар тарзида тажриба қилинган (Madieva, 2021). 2017 йилдан бошлаб В. Воҳидов номидаги Республика ихтисослаштирилган хирургия маркази ва Республика шошилиш тиббий ёрдам марказида трансплантация амалиётлари йўлга қўйила бошланди: 2017–2021 йиллар давомида ўнта жигар ва 600 дан ортиқ буюрак кўчириб ўтказиш операциялари муваффақиятли бажарилди (Madieva, 2021). Шундай қилиб, сўнгги йилларда илк қадамлар қўйилиб, юқори технологияли бу жарроҳлик йўналишига асос солинди.

Албатта, трансплантация амалиётининг ички имкониятлари чекланган бир пайтда, юртимизнинг кўплаб фуқаролари даволаниш мақсадида хорижга муурожаат қилишга мажбур бўлган. Афсуски, анча йиллар давомида буюрак ёки жигар етишмовчилиги, юрак хасталиклари билан оғриган беморлар ҳал этиш йўлини хорижий клиникалардан излашди. Бу эса улар учун нафақат катта молиявий юк,

балки рухий ва ижтимоий қийинчиликлар ҳам туғдирган (Madieva, 2021). Масалан, ҳиндистонлик ёки туркиялик шифокорларга мурожаат қилиб буйрак кўчириб ўтказиш операциясини ўтказиш 15–30 минг АҚШ доллари атрофида харажат талаб қилган бўлса, ривожланган Европа давлатлари ёки АҚШда бу сумма 100–200 минг долларгача етиб бориши мумкин (Madieva, 2021). Бундай сарф-харажатларни ҳар бир оила кўтара олмайди. Қолаверса, чет элга бориб операция қилдиришнинг бошқа ноқулайликлари ҳам кўп: бемор борган мамлакатдаги тил муаммоси, операциядан кейин ўша ерда доимий қузатувда қолиш ёки тез-тез бориб текширилиш зарурати, ўз юртига қайтгандан кейин ҳам чет эллик шифокорлар билан масофадан мулоқот қилиш қийинчилиги ва ҳ.к. (Madieva, 2021). Айрим ҳолларда эса бемор чет элда оғир жарроҳликни кўтара олмай вафот этган, жасадни ватанга қайтариш учун оиласига катта ташкилий муаммолар юзага келган (Madieva, 2021).

Юқоридаги сабаблар туфайли, Ўзбекистон учун орган трансплантациясини ўз юртимизда йўлга қўйиш нафақат эҳтиёж, балки заруратга айланди. Давлат сиёсати даражасида бу йўналишга эътибор кучайди. Хусусан, 2021 йил 4 октябрдаги Президент қарорида юртимизда юқори технологияли жарроҳлик амалиётларини (жумладан трансплантацияларни) ривожлантириш, мутахассислар тайёрлаш ва моддий базани мустаҳкамлаш чоралари белгилаб

берилди (Madieva, 2021). Шу чоратadbирлар доирасида Республика шошилич тиббий ёрдам марказида 25 ўринли махсус трансплантация бўлими очилди, мамлакатимизнинг турли вилоятларида ҳам бу йўналишдаги операцияларга старт берилди (Madieva, 2021). Масалан, Навоий, Самарқанд, Хоразм, Қорақалпоғистон, Наманган ва Сурхондарё вилоятларида маҳаллий хирурглар томонидан биринчи буйрак трансплантацияси амалиётлари амалга оширилди (Madieva, 2021). Бундай саъй-ҳаракатлар натижасида, маълум даражада, аҳолининг овора бўлиб хорижга боришига чек қўйиш имконияти пайдо бўлди (Madieva, 2021).

Шундай бўлса-да, 2021 йил ҳолатига кўра ҳам юртимизда трансплантацияга муҳтож барча беморлар ички имкониятлар билан қамраб олинмаган эди. Ҳали ҳам кўплаб фуқаролар чет элга мурожаат қилмоқда, айниқса юрак, ўпка каби мураккаб трансплантациялар бўйича хорижий клиникаларга боғлиқлик қолмоқда. Шунинг учун, бу йўналишдаги қонунчилик базасини мустаҳкамлаш устувор вазифага айланди. Илгари мамлакатимизда орган трансплантациясини тартибга солувчи фақат айрим тармоқ ҳужжатлар мавжуд бўлган: масалан, фақат жуфт орган (буюрак) ва жигар бўлақларини трансплантация қилишни қисман рухсатловчи вақтинчалик низом ва соғлиқни сақлаш вазирлигининг йўриқномалари бўлган (Istamova-Fayzullaeva & Saydullayev, 2022). Лекин

комплекс ва тўлақонли қонун ҳужжати йўқ эди.

2022 йил 11 май куни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан биринчи бор махсус қонун – “Инсон аъзолари ва тўқималарининг трансплантацияси тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди (Ўзбекистон Республикаси Қонуни, 2022). Ушбу қонун бу соҳадаги ижтимоий муносабатларни батафсил тартибга солишга қаратилган бўлиб, қонунни ишлаб чиқиш жараёнида хорижий давлатлар тажрибаси чуқур ўрганилган. Қонун лойиҳасига тайёргарлик кўриш даврида Германия, Польша, Россия, Беларус, Украина, Молдова, АҚШ каби бир қатор мамлакатларнинг орган донорлиги ва трансплантация бўйича қонунчилиги таҳлил қилинди (Istamova-Fayzullaeva & Saydullayev, 2022). Хорижий тажрибалар асосида, қонунда трансплантацияни амалга оширишнинг мақсад ва шартлари, трансплантация объектлари (яъни қайси аъзолар ва тўқималар кўчирилиши мумкин), донорлар доираси (тирик донор ва вафот этган донор тушунчалари), донор ва реципиентнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, тирик донордан аъзо олиш шартлари, мурда донордан аъзо олиш талаблари каби барча асосий масалалар белгилаб берилди (Ўзбекистон Республикаси Қонуни, 2022). Қонун орган ва тўқималар трансплантациясини фақат бепул ва ихтиёрий розилик асосида амалга ошириш лозимлигини қайд этди ҳамда органлар савдосини қонун бузулиши деб белгилади. Шунингдек, қонунда трансплантацияни амалга

оширишга ваколатли муассасалар ва мутасадди органлар (трансплантология марказлари, соғлиқни сақлаш органлари)нинг вазифалари ҳам ёритилди (Ўзбекистон Республикаси Қонуни, 2022).

Янги қонуннинг қабул қилиниши узоқ кутилган ҳужжат бўлди. У трансплантация соҳасидаги бир қанча ҳуқуқий бўшлиқларни тўлдирди ва норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштирди. Шу орқали, аҳолининг тиббий ёрдам олиш борасидаги конституциявий ҳуқуқларини таъминлашга хизмат қилади.

Мутлахасанларнинг таъкидлашича, қонун амалда жорий этилиши орқали ўлим ҳолатларини камайтириш кутилмоқда – чунки бугунгача орган етишмовчилиги туфайли даволаб бўлмас даражада оғир аҳволга келган беморлар тақдири ноаниқ бўлиб келаётган эди (Istamova-Fayzullaeva & Saydullayev, 2022). Қонун шунингдек трансплантация жараёнида иштирок этувчи шахсларнинг (донор, реципиент, шифокорлар) ҳуқуқий ҳимоясини таъминлашга ҳам қаратилган. Мазкур қонун кучга кириши билан Ўзбекистон ҳам замонавий трансплантология ҳуқуқий асосларини яратган мамлакатлар сафига қўшилди.

Шуни таъкидлаш жоизки, илк қабул қилинган қонун ҳали барча масалаларни қамраб олмаган бўлиб, у вақт давомида такомиллаштириб борилиши лозим. Масалан, 2022 йилги қонунга мувофиқ, 18 ёшга тўлмаган шахслар донор сифатида трансплантация жараёнига жалб

этилиши тақиқланган (Ўзбекистон Республикаси Қонуни, 2022). Албатта, болаларни донорликка жалб этмаслик принципи гуманистик жиҳатдан тўғри; лекин бу норманинг амалий оқибати шундаки, болаларга трансплантация қилиш учун фақат катталарнинг органидан фойдаланиш керак бўлади. Кичик ёшли реципиентга катта донор органини кўчириш тиббий жиҳатдан ҳар доим ҳам имконли эмас (масалан, чақалоққа катта кишининг юрагини ўлчама туфайли қўйиб бўлмайди). Японияда ҳам 1997 йилги қонунда 15 ёшдан кичик шахслар донорликка ёзма розилик билдириши мумкин эмаслиги белгилаб қўйилган эди – бу эса амалда болалардан посмертум донорлик йўли билан орган олишни имконсиз қилиб қўйди (JOTNW, n.d.). Натижада, Японияда юрак етишмовчилиги билан оғриган болаларни даволаш учун уларнинг ота-оналари катта маблағлар йиғиб, фарзандларини АҚШ ёки Европага олиб бориб юрак трансплантацияси қилдиришга мажбур бўлган ҳолатлар кўпайган (JOTNW, n.d.). Ўтмиш тажрибасидан келиб чиқиб, мутахассисларимиз мамлакатимиз қонунчилигида ҳам мазкур ёшга доир чекловни келгусида қайта кўриб чиқишни таклиф этмоқдалар. Эҳтимол, маълум ҳолатларда вояга етмаган шахслар учун алоҳида тартиб-таомиллар жорий этилиши мумкин – масалан, донор боланинг ота-онаси рухсати ва мустақил этик қўмита хулосаси асосида муайян органларни олишга рухсат бериш каби. Бу масала низоли ва эҳтиёткорликни талаб қилса-да,

трансплантацияга муҳтож болаларнинг манфаати бўйича муҳокама қилинишини талаб этади.

Юқоридаги таҳлиллардан кўриниб турибдики, инсон органлари, тўқималари ва хужайраларини трансплантация қилиш масаласи – соматик ҳуқуқларнинг энг муҳим ва кенг тарқалган турларидан бири сифатида – мамлакатимизда ҳуқуқий тартибга солишга муҳтож долзарб масаладир. 2022 йилда қабул қилинган янги қонун соҳа учун мустаҳкам пойдевор яратди ва муҳим қадам бўлди. Хусусан, ушбу қонун орқали трансплантациянинг асосий тамойиллари, донор ва реципиентнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари, жавобгарлик масалалари аниқлаштирилди (Ўзбекистон Республикаси Қонуни, 2022). Бироқ амалиётда юзага келиши мумкин бўлган қатор масалалар ҳали ечимини кутиб турибди. Жумладан, бош мия ўлими асосида донорлик қилиш учун албатта олдиндан ёзма розилик талаб қилиш тартиби (ҳозирги қонунда мавжуд норма) халқаро тажрибадан маълумки, донорлар етишмаслиги муаммосини кучайтириши мумкин. Японияда бу қоида 13 йил давомида трансплантацияларни қисман тўсиб тургани маълум; Ўзбекистонда ҳам бу чекловни қайта кўриб чиқиш муҳимдир. Донорликка презумпция тартибини жорий этиш ёки камида оила roziligiga asoslanib organ olish imkonini bериш каби ечимлар кўриб чиқилиши мумкин.

Шунингдек, қонунчиликда трансплантациянинг барча турларини қамраб олиш масаласи

мавжуд. Илк қонунда фақат буйрак ва жигар бўлаклари трансплантацияси назарда тутилган эди, янги қонун эса қайси органларни кўчириш мумкинлигини очиқ қолдирган – амалиёт ва вазирлик меъёрий ҳужжатлари буни аниқлаб бериши керак. Келгусида юрак, ўпка, ошқозон ости бези, суяк илиги каби орган ва тўқималарни ҳам трансплантация қилиш бўйича тартиб-қоидаларни ишлаб чиқиш талаб этилади. Айниқса, суяк илиги (гематопоэтик ўзак ҳужайралар) трансплантацияси кўплаб гемато-онкологик касалликлар учун ечим бўлиши мумкин – бу йўналишдаги ҳуқуқий ва техник масалаларга ҳам эътибор қаратиш зарур.

Трансплантациянинг моддий жиҳатини ҳам унутмаслик лозим: қонунда орган донорлиги бепул асосда деган тамойил мустақкамланган. Аҳолининг қашшоқ қатлами учун трансплантация операцияларини давлат ҳисобидан қоплаш механизмини ишлаб чиқиш, трансплантация марказларига молиявий кўмак бериш ҳам муҳим вазифалардандир. Шу боис, бу соҳани ривожлантириш давлат сиёсатининг бир қисми сифатида қаралиши ва

манзилли дастурлар орқали қўллаб-қувватланиши керак.

Якунлай туриб таъкидлаш мумкинки, инсоннинг орган ва тўқималарини трансплантация қилиш ҳуқуқи – инсоннинг ўз ҳаётини сақлаб қолиш, соғлиғини тиклаш, шунингдек, ўз танаси устидан эркин тасарруф этиш каби бир қатор асосий ҳуқуқлар билан боғлиқ комплекс тушунчадир. Унга оид муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш юксак аҳамиятга эга. Ўзбекистонда бу соҳада қонунчилик яратиш йўлидаги илк қадамлар қўйилди. Эндиликда, жаҳон тажрибасини инобатга олган ҳолда, қонунчиликни янада такомиллаштириш ва амалий механизмларни яратиш талаб этилади. Шу йўл билангина минглаб ҳамюртларимизнинг ҳаётини сақлаб қолиш, соғлом ва барқарор турмуш кечиришини таъминлаш имконияти туғилади. Инсон саломатлиги ва ҳаёти энг олий қадрият экан, трансплантация каби ноёб имкониятдан тўла фойдаланиш учун зарур ҳуқуқий шарт-шароитларни яратиш – ҳам тиббий, ҳам ижтимоий тараққиётимиз учун устувор вазифа бўлиб қолади.

References:

1. Абашидзе, А. А., & Солнцев, А. М. (2009). Новое поколение прав человека: соматические права. Московский журнал международного права, 1(73), 68–83.
2. Madieva, R. (2021, October 27). Transplantatsiya rivoji – tibbiyot taraqqiyotidagi muhim ko'rsatkich. Yangi O'zbekiston (yuz.uz) gazetasining веб-сайти. (Ўзбек тилида).
3. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. (2022). "Inson a'zolari va to'qimalarining transplantatsiyasi to'g'risida"gi Qonun (11.05.2022 й., O'RQ-768-son). Toshkent: Oliy Majlis. (Ўзбекистон Республикаси қонуний ҳужжати).

4. Istamova-Fayzullaeva, D. O., & Saydullayev, Sh. A. (2022). Legal aspects of organ transplantation as a type of somatic rights of human. *Thematics Journal of Law*, 6(1), 1–10.
5. Japan Organ Transplant Network (JOTNW). (n.d.). The Enactment of the Organ Transplantation Law, and the revised Organ Transplant Act. (Режим доступа: jotnw.or.jp/en).
6. Kutty, S. (2024, Aug 06). The power of organ donation. *Oman Observer*. (Statista ma'lumotlariga asoslangan).
7. Rahimi, S. (2019, Feb 3). Pochemu inostrantsy chashche edut v Tadzhiqistan dlya transplantatsii organov? *Asia-Plus*. (Russian, news article).
8. World Health Organization (WHO). (2023). Transplantation – Health Topics. Retrieved from WHO official website: <https://www.who.int/health-topics/transplantation>
9. Centers for Disease Control and Prevention (CDC). (2024, Feb 26). About Transplant Safety – Key Facts. Retrieved from CDC website: <https://www.cdc.gov/transplant-safety/about/index.html>
10. Vasilyevich, D. G. (2017). Somaticheskie prava lichnosti: noveyshaya pravovaya kategoriya. *Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук*, 1, 106–112.